BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA YETAKCHILIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Rustamov Shaxboz Abdusattor o‘g‘li

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak pedagoglarning yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish masalasi ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish asosida yoritiladi. Yetakchilikning tashabbuskorlik, muloqot, hamkorlik, mas’uliyat va refleksiya bilan bog‘liq jihatlari ochib beriladi. Pedagogik tayyorgarlik uchun navbatli yetakchilik, loyiha faoliyati, mikrodars va ustoz ko‘magini birlashtiruvchi model taklif etiladi. Kuzatiladigan xatti-harakatlarga asoslangan baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Takliflarning amaliy samaradorligi keyingi tajriba-sinov tadqiqotida tekshirilishi zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak pedagog, yetakchilik qobiliyati, pedagogik hamkorlik, tashabbuskorlik, kasbiy mas’uliyat, refleksiya, loyiha faoliyati.

Kirish

Pedagog faoliyatida bilimni tushuntirish bilan birga jamoaviy ishni tashkil etish, o‘quvchilarning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash va murakkab vaziyatlarda asosli qaror qabul qilish muhim o‘rin tutadi. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligida yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish alohida pedagogik vazifa sifatida qaralishi lozim. Bunda yetakchilik lavozim yoki buyruq berish vakolati bilan cheklanmaydi; u umumiy ta’limiy maqsad yo‘lida boshqalarning faol ishtirokini ta’minlashni anglatadi.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak pedagoglarda yetakchilik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan shart-sharoitlarni nazariy asoslash hamda amaliy mashg‘ulotlar uchun metodik model taklif etishdir. Asosiy savol quyidagicha

belgilanadi: pedagogik tayyorgarlik jarayonida talabaning individual tashabbusini jamoaviy mas'uliyat bilan qanday uyg'unlashtirish mumkin?

Tadqiqot metodologiyasi va nazariy asoslar

Maqola nazariy-tahliliy tadqiqot bo'lib, unda pedagogik yetakchilikka oid ilmiy ishlarni mazmuniy taqqoslash, tushunchalarni aniqlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Manbalar yetakchilik mazmuni, uni qo'llab-quvvatlovchi muhit va baholash masalalariga aloqadorligi bo'yicha tanlandi. Ushbu ish tizimli adabiyotlar sharhi yoki empirik tajriba hisoblanmaydi; unda ishtirokchilar, so'rovnoma natijalari va statistik taqqoslashlar keltirilmaydi.

York-Barr va Duke pedagogik yetakchilik bo'yicha tadqiqotlarni umumlashtirib, uning amaliy ko'rinishlari hamda rivojlanishiga yordam beruvchi va to'sqinlik qiluvchi sharoitlarni tahlil qilgan [1]. Ushbu yondashuv bo'lajak pedagogni faqat faol nutq so'zlovchi shaxs sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Talabaning umumiy vazifaga qo'shgan hissasi, hamkorlariga ta'siri va pedagogik qarorining asoslanganligi ham e'tiborga olinishi kerak.

Wenner va Campbell sharhida pedagog yetakchiligi hamkasblarning kasbiy o'rganishini qo'llab-quvvatlash, qarorlar qabul qilishga ta'sir etish va o'quvchilarning ta'limiga yo'nalgan faoliyat bilan bog'lanadi [2]. Mualliflar tashkiliy muhit va me'yorlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. Bundan kelib chiqib, talabalarga mustaqil tashabbus uchun imkoniyat yaratish, shu bilan birga aniq mas'uliyat chegaralarini belgilash taklif etiladi.

Spillane, Halverson va Diamondning taqsimlangan yetakchilik yondashuvida yetakchilik amaliyoti ishtirokchilar va vaziyatning o'zaro ta'siri orqali izohlanadi [3]. Pedagogik tayyorgarlikka tatbiqan bu tamoyil turli vazifalarda yetakchilik rolini almashib bajarishni asoslaydi. Bir talaba muhokamani boshqarsa, boshqasi dalillarni

tekshiradi, yana biri natijani umumlashtiradi. Keyingi topshiriqda vazifalar almashtiriladi.

Shu asosda yetakchilik qobiliyati maqsadni tushuntirish, hamkorlikni tashkil etish, qaror uchun javob berish va o‘z faoliyatini tahlil qilish imkoniyatlarining birligi sifatida talqin qilinadi. Bu maqolada mazkur talqin bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashga moslashtirilgan ishchi ta’rif hisoblanadi.

Natijalar va taklif etilayotgan pedagogik model

Nazariy tahlil natijasida maqsad va tashxis, hamkorlikdagi faoliyat hamda tahlil va baholashni bog‘lovchi model taklif qilindi. Modelning asosiy xususiyati talabaning yetakchilik tajribasini bir martalik topshiriq bilan cheklamasdan, qayta aloqa asosida takroran takomillashtirishdir. Uning tarkibiy aloqalari 1-rasmda berilgan.

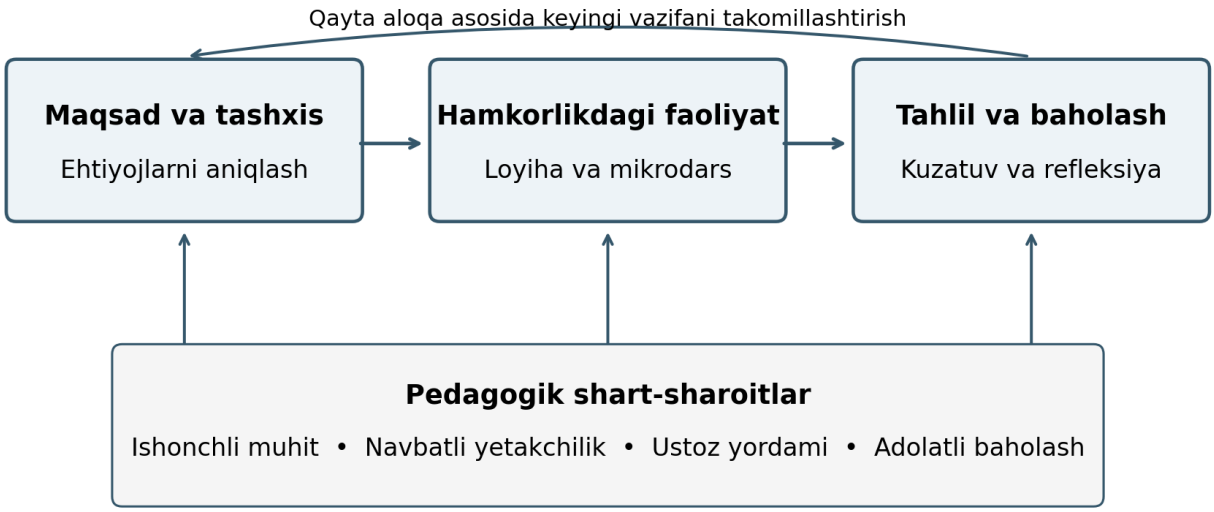

1-rasm. Bo‘lajak pedagoglarda yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish modeli

Izoh: ilmiy manbalar [1–3] asosida taklif etilgan mualliflik modeli.

Birinchi shart — xato qilishdan qo‘rqmasdan fikr bildirish mumkin bo‘lgan ishonchli muhitdir. O‘qituvchi talabaning shaxsini emas, uning qarori va dalillarini

muhokama qiladi. Guruh qoidalarida navbat bilan so‘zlash, qarama-qarshi fikrni hurmat qilish va vazifalarni kelishib taqsimlash belgilanadi. Bu qoidalar tortinchoq talabaning ham yetakchilik tajribasida ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Ikkinchi shart — mazmunli amaliy vazifa va navbatli yetakchilikning uyg‘unligidir. Masalan, talabalar darsdagi sust ishtirok muammosiga yechim ishlab chiqadi. Yetakchi vazifani tushuntiradi, fikrlarni yig‘adi va kelishilgan qarorni qayd etadi. U barcha ishni o‘zi bajarmaydi; guruh a’zolarining hissa qo‘shishi uchun sharoit yaratadi.

Uchinchi shart — ustozning bosqichma-bosqich kamayib boruvchi yordamidir. Dastlab o‘qituvchi savollar va namuna bilan yo‘naltiradi, keyin talabalar qarorni mustaqil asoslaydi. Yakunda ustozning fikri talabaning o‘z tahlili bilan taqqoslanadi va keyingi mashg‘ulot uchun aniq rivojlanish vazifasi belgilanadi.

Baholash mezonlari va amaliy tashkil etish

Yetakchilikni baholashda faollikning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra kuzatiladigan xatti-harakatlar muhimdir. Jadvaldagi mezonlar amaliy mashg‘ulotni rejalashtirish va qayta aloqa berish uchun taklif etiladi. Ular standartlashtirilgan diagnostik vosita emas; qo‘llashdan oldin topshiriq mazmuniga moslashtirilishi lozim.

1-jadval. Yetakchilik qobiliyatini kuzatish mezonlari

Mezon	**Kuzatiladigan xatti-harakat**	**Dalil manbasi**
Tashabbuskorlik	Muammoni aniqlaydi va asosli taklif beradi	Loyiha rejasi va taklif matni
Muloqot	Tinglaydi, aniqlashtiruvchi savol beradi	Kuzatuv varaqasi

Hamkorlik	Vazifalarni kelishib taqsimlaydi	Guruh rejasi va o‘zaro baho
Mas’uliyat	Qarorini asoslaydi, vazifani yakunlaydi	Topshiriq natijasi
Refleksiya	Kamchilikni dalil bilan izohlaydi	Tahliliy kundalik

Har bir mezon bo‘yicha “yordam bilan bajaradi”, “mustaqil bajaradi” va “boshqalarning ishtirokini ham qo‘llab-quvvatlaydi” darajalari qo‘llanishi mumkin. Baholash bir vaziyatdagi taassurot bilan yakunlanmaydi: turli vazifalardagi kuzatuv, talabaning yozma tahlili va guruh fikri birgalikda ko‘rib chiqiladi. Baholovchilar mezonlarni oldindan muhokama qilib, bir xil misollar asosida talqinini kelishtirishi kerak.

Amaliy mashg‘ulotda kichik guruhga o‘quvchilar hamkorligini tashkil etuvchi mikrodars loyihasi beriladi. Talabalar reja tuzadi, darsning bir qismini namoyish qiladi va kuzatuvchilar fikrini oladi. Keyin yetakchi almashadi, loyiha qayta ishlanadi. Ushbu tartib har bir ishtirokchiga tashabbus ko‘rsatish va boshqalarning tashabbusini qo‘llash tajribasini beradi.

Muhokama va xulosa

Taklif etilgan modelni qo‘llashda guruhdagi norasmiy mavqe, nutqiy faollik va avvalgi tajriba baholashga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun ko‘p gapirish yetakchilikning yagona belgisi sifatida olinmasligi kerak. Yozma reja tuzish, tengdoshini tinglash va kelishmovchilikni asosli hal etish ham alohida qayd qilinadi. Pedagogik yetakchilikka oid sharhlar tadqiqot dizayni va tushunchalarning aniqligiga e’tibor berish zarurligini ko‘rsatadi [4; 5].

Bo‘lajak pedagoglarda yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun ishonchli muloqot muhiti, navbatli mas’uliyat, amaliy vazifa va muntazam refleksiya o‘zaro

bog‘lanishi lozim. Maqolaning metodik hissasi ushbu shartlarni yaxlit model hamda kuzatiladigan mezonlar bilan ifodalashdan iborat. Pedagogika mashg‘ulotlari va amaliyot dasturlarida guruh loyihalari, mikrodars hamda refleksiv kundalikni o‘zaro bog‘lab qo‘llash tavsiya etiladi.

Modelning samaradorligi mazkur maqolada empirik tasdiqlanmagan. Keyingi tadqiqotda boshlang‘ich va yakuniy kuzatuvlarni taqqoslash, imkon qadar taqqoslash guruhini jalb etish hamda baholovchilar kelishuvini tekshirish lozim. Bu yetakchilikdagi o‘zgarishni oddiy mashq qilish yoki subyektiv baholash ta’siridan farqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. York-Barr J., Duke K. What Do We Know About Teacher Leadership? Findings From Two Decades of Scholarship // Review of Educational Research. 2004. Vol. 74, No. 3. P. 255–316. DOI: 10.3102/00346543074003255.

2. Wenner J. A., Campbell T. The Theoretical and Empirical Basis of Teacher Leadership: A Review of the Literature // Review of Educational Research. 2017. Vol. 87, No. 1. P. 134–171. DOI: 10.3102/0034654316653478.

3. Spillane J. P., Halverson R., Diamond J. B. Towards a Theory of Leadership Practice: A Distributed Perspective // Journal of Curriculum Studies. 2004. Vol. 36, No. 1. P. 3–34. DOI: 10.1080/0022027032000106726.

4. Nguyen D., Harris A., Ng D. A Review of the Empirical Research on Teacher Leadership (2003–2017): Evidence, Patterns and Implications // Journal of Educational Administration. 2020. Vol. 58, No. 1. P. 60–80. DOI: 10.1108/JEA-02-2018-0023.

5. Schott C., van Roekel H., Tummers L. G. Teacher Leadership: A Systematic Review, Methodological Quality Assessment and Conceptual Framework // Educational Research Review. 2020. Vol. 31. Article 100352. DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100352.